

MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

Ten geleide

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is een landelijk opgezet project met het doel om in betrekkelijk korte tijd - 5 jaar - een inventarisatie te verkrijgen van bouwkunst en stedenbouw uit de periode 1850-1940. De uitvoering van het project wordt verzorgd door de provincies. In Gelderland heeft de provincie de Stichting MIP-Gelderland opgericht, die belast is met de uitvoering van het project.

In Gelderland wordt het MIP uitgevoerd conform de Gelderse streekplan-indeling: Midden-Gelderland, Oost-Gelderland, Veluwe en Rivierenland. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt per gemeente geïnventariseerd.

Het eindprodukt, waarover de gemeenten de beschikking krijgen, bestaat uit 3 rapporten, te weten een regiobeschrijving, een gemeentebeschrijving en een inventarisatierapport.

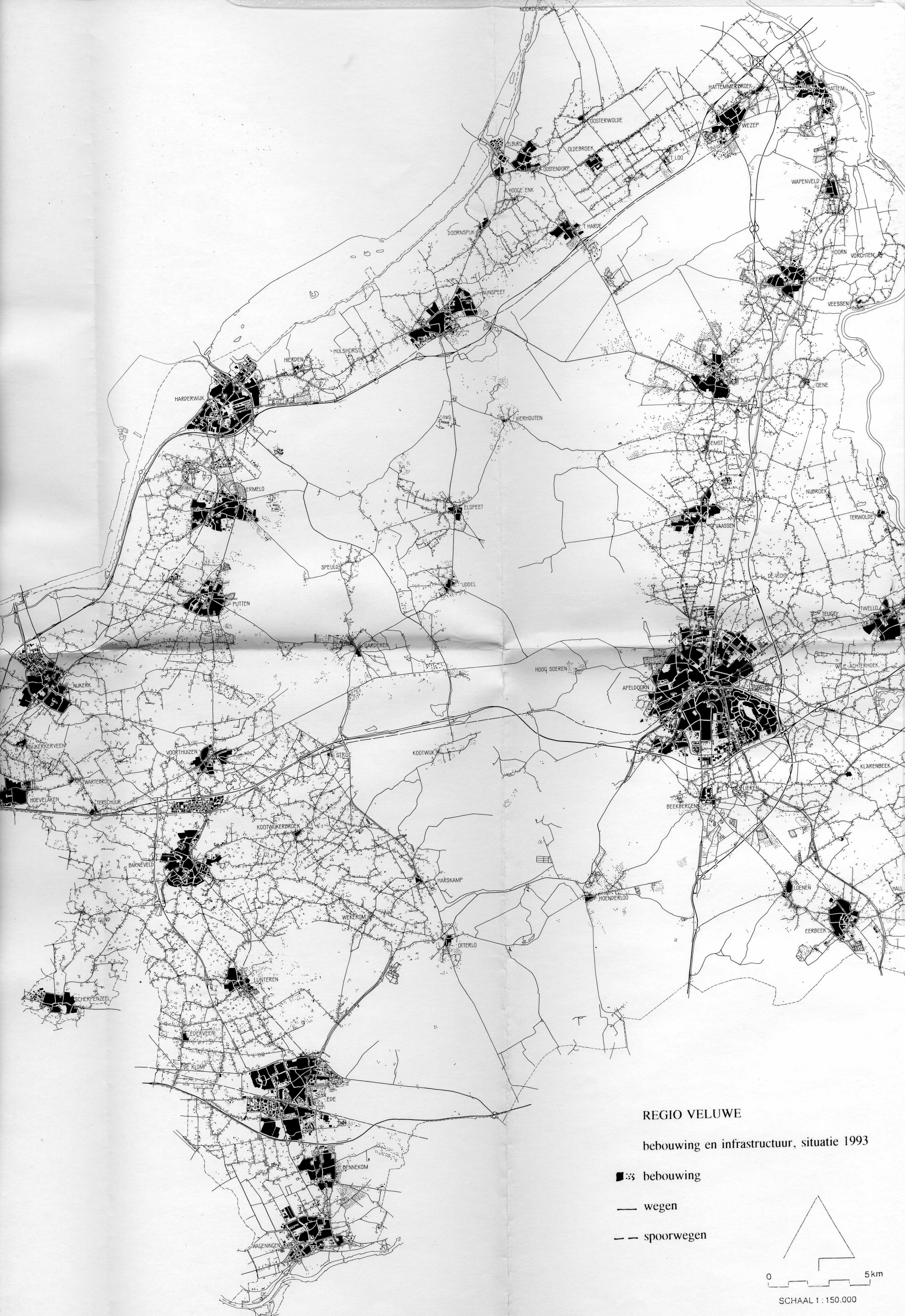
In de regiobeschrijving wordt op hoofdlijnen een schets gegeven van ontwikkelingen die bepalend zijn geweest voor de ruimtelijke kwaliteit, i.c. bouwkundige en stedenbouwkundige karakteristieken, uit de periode 1850-1940 in het inventarisatiegebied. Het betreft veelal ontwikkelingen en karakteristieken die behalve van lokaal belang ook een boven-lokaal belang vertegenwoordigen.

In de gemeentebeschrijving, die kan worden beschouwd als een verfijning die betrekking heeft op een deel van het grondgebied van de regiobeschrijving, worden op beknopte wijze de voornaamste historisch-geografische, sociaal-economische, bouwkundige en stedenbouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 weergegeven.

In dit verband dient hoofdstuk 4.5. *Karakterisering geïnventariseerde bebouwing* afzonderlijk te worden genoemd. Het betreft een hoofdstuk dat als "schakel" fungeert tussen het beschrijvende en het inventarisatiegedeelte, te weten het inventarisatierapport.

Het inventarisatierapport voorziet in een beknopte weergave per gemeente van de gebouwde omgeving uit de periode 1850-1940 in de vorm van objecten en complexen op basis van de uitgewerkte MIP-formulieren.

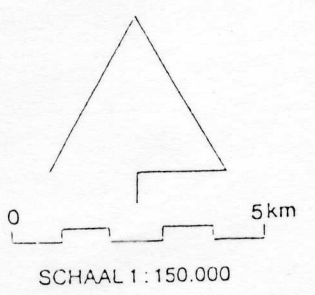
Hoewel de 3 rapporten afzonderlijk kunnen worden gelezen, verdient het aanbeveling het inventarisatiegedeelte niet los te zien van het beschrijvende gedeelte en omgekeerd.

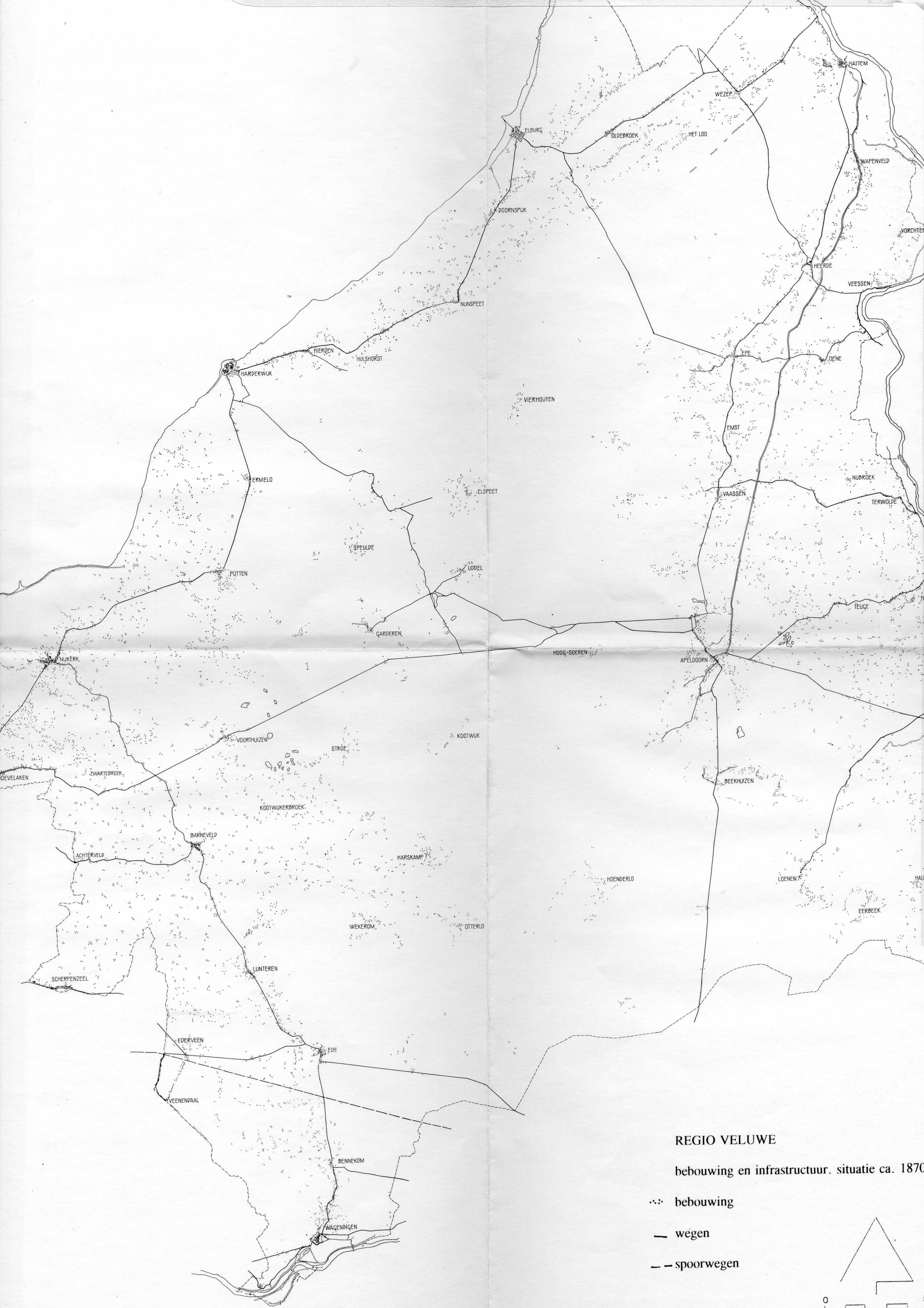

REGIO VELUWE

bebouwing en infrastructuur, situatie 1993

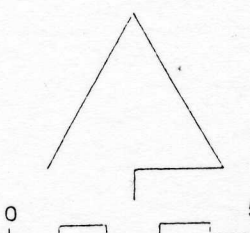
- bebouwing
- wegen
- - spoorwegen

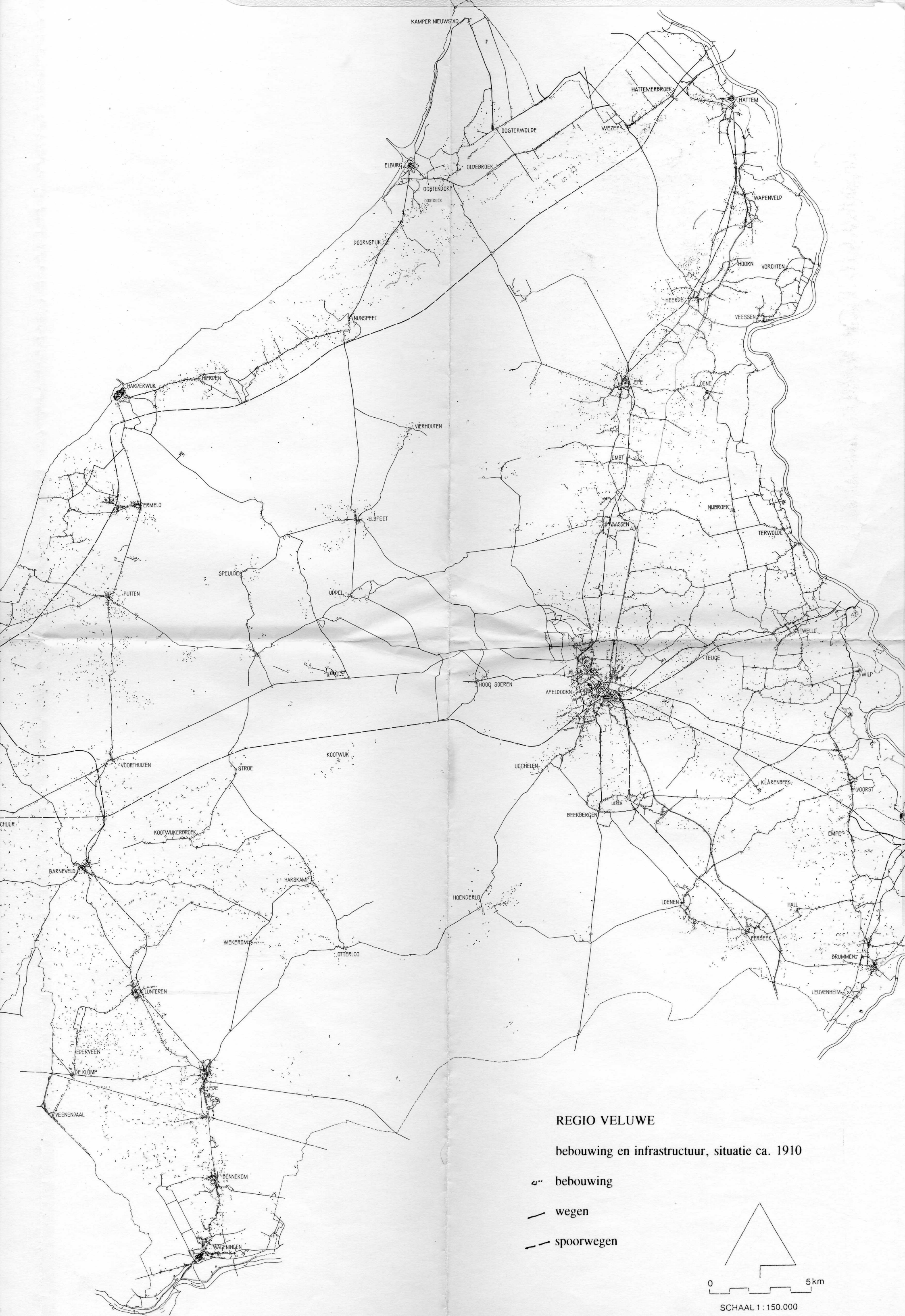

REGIO VELUWE

bebouwing en infrastructuur. situatie ca. 1870

SCHAAL 1 : 150.000

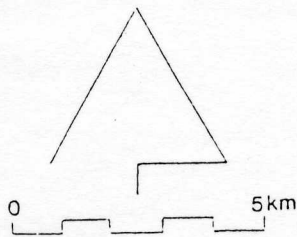
REGIO VELUWE

bebouwing en infrastructuur, situatie ca. 1910

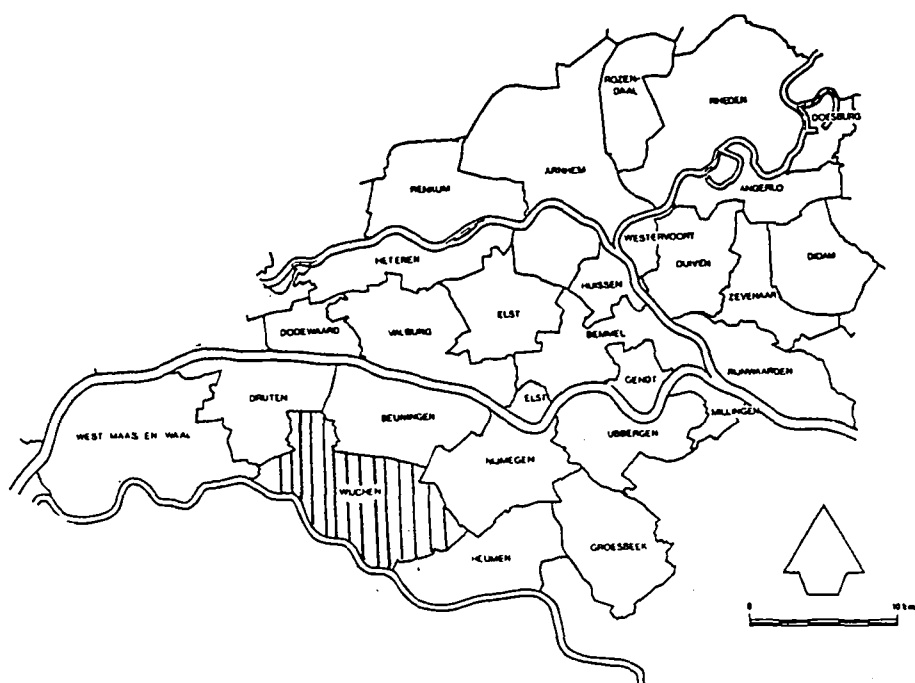
••• bebouwing

— wegen

- - - spoorwegen

SCHAAL 1 : 150.000

GEMEENTE WYCHEN

INHOUDSOPGAVE

	Blz.
1. <u>INLEIDING</u>	3
2. <u>BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK</u>	7
3. <u>INFRASTRUCTUUR</u>	9
4. <u>NEDERZETTINGSSTRUCTUUR</u>	11
4.1. Algemeen	
4.2. Functionele ontwikkelingen	- periode 1800-1850 - periode 1850-1900 - periode 1900-1940
4.3. Stedebouwkundige structuur:	- Alverna - Balgoy - Batenburg - Bergharen - Hernen - Niftrik - Wychen - Verspreide bebouwing
4.4. Ontwikkelingen na 1940	
4.5. Karakterisering geïnventariseerde bebouwing	
4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Wychen 1850-1940	
4.7. Bijzondere gebieden	
<u>GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN, KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR</u>	22

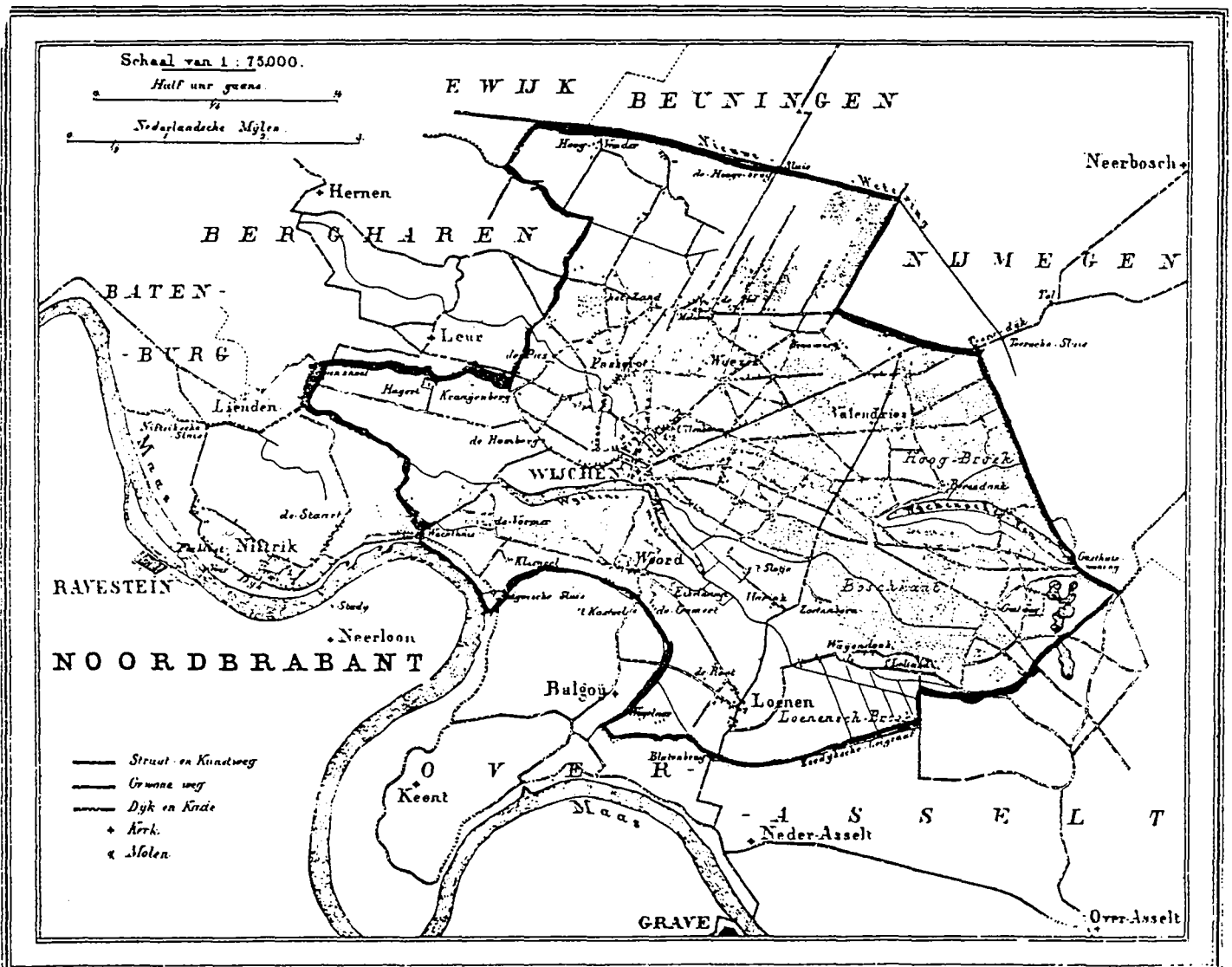
1. INLEIDING

De gemeente Wychen is gelegen ten zuidwesten van Nijmegen in het inventarisatiegebied Midden-Gelderland en heeft een oppervlakte van 6.960 hectare. De gemeente Wychen bestaat sinds 1984 uit de kernen Wychen, Bergharen, Batenburg, Balgoy, Alverna, Hernen en Niftrik en het kerkdorp Leur. De noordgrens van de gemeente wordt voor een deel bepaald door de Nieuwe Wetering, Oude Wetering en Broeksche Leigraaf, de zuidgrens door de Maas. De gemeente Wychen grenst aan de gemeenten West Maas en Waal, Druten, Beuningen, Nijmegen en Heumen en aan de provincie Noord-Brabant (zie afbeelding 1, 1a, 1b en 1c). Het economisch zwaartepunt bleef tot aan de Tweede Wereldoorlog de landbouw. Rond 1880 - met de aanleg van de spoorlijn Nijmegen-Tilburg - werd Wychen hoofdkern van de gemeente. Wychen ontwikkelde zich vanaf die tijd tot een plaats met een regionale verzorgingsfunctie. Verder kwam meubelindustrie en vleesverwerkende industrie tot ontwikkeling. Als gevolg van de Maaskanalisatiewerken viel Keent - na scheiding door de Maas van Balgoy - toe aan Noord-Brabant. Op 1 januari 1988 telde de gemeente Wychen 32.782 inwoners.

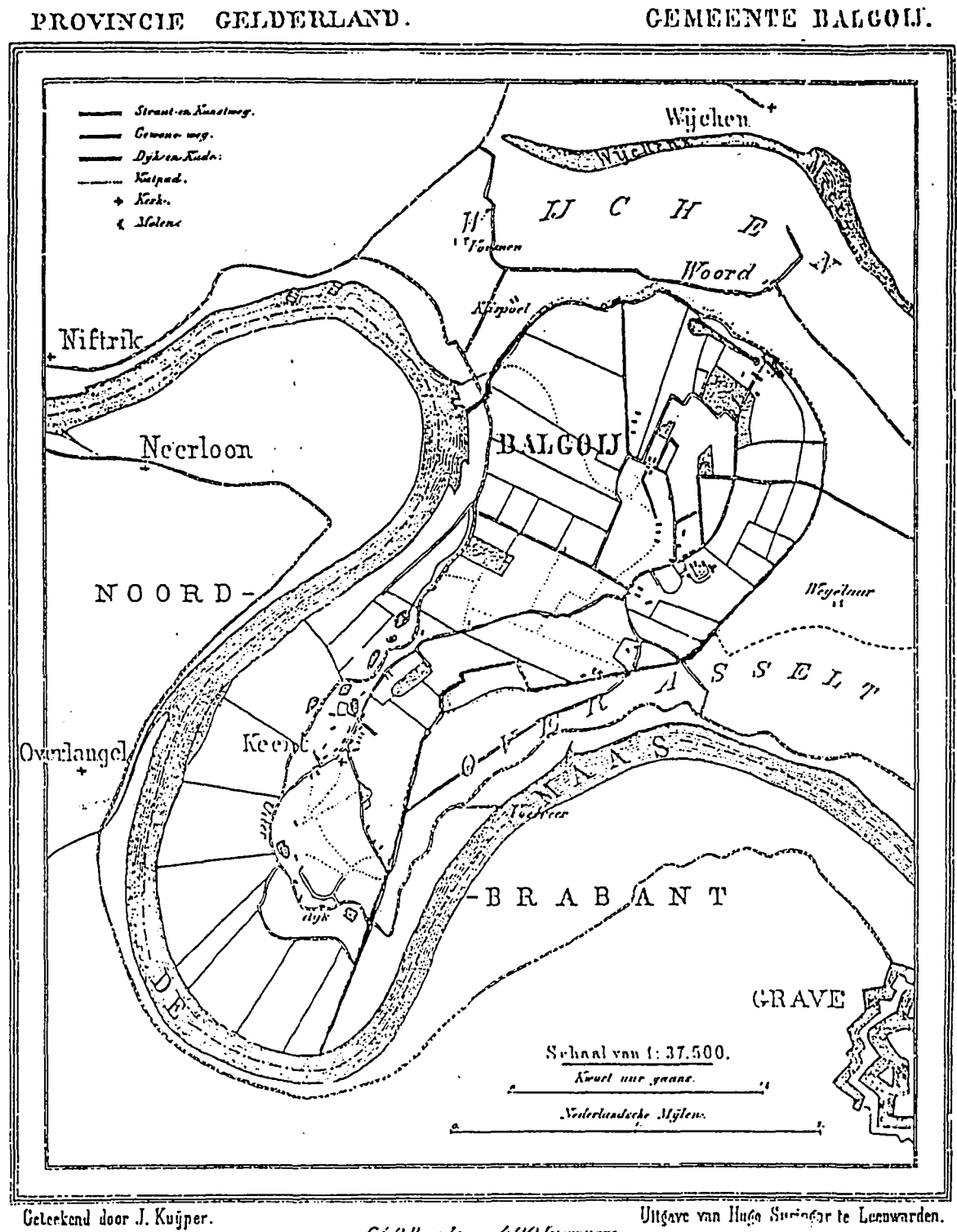
Afbeelding 1
Gemeente Wychen omstreeks 1865

PROVINCIE GELDERLAND.

GEMEENTE WIJCHEN.

Afbeelding 1a
Gemeente Balgoy omstreeks 1867

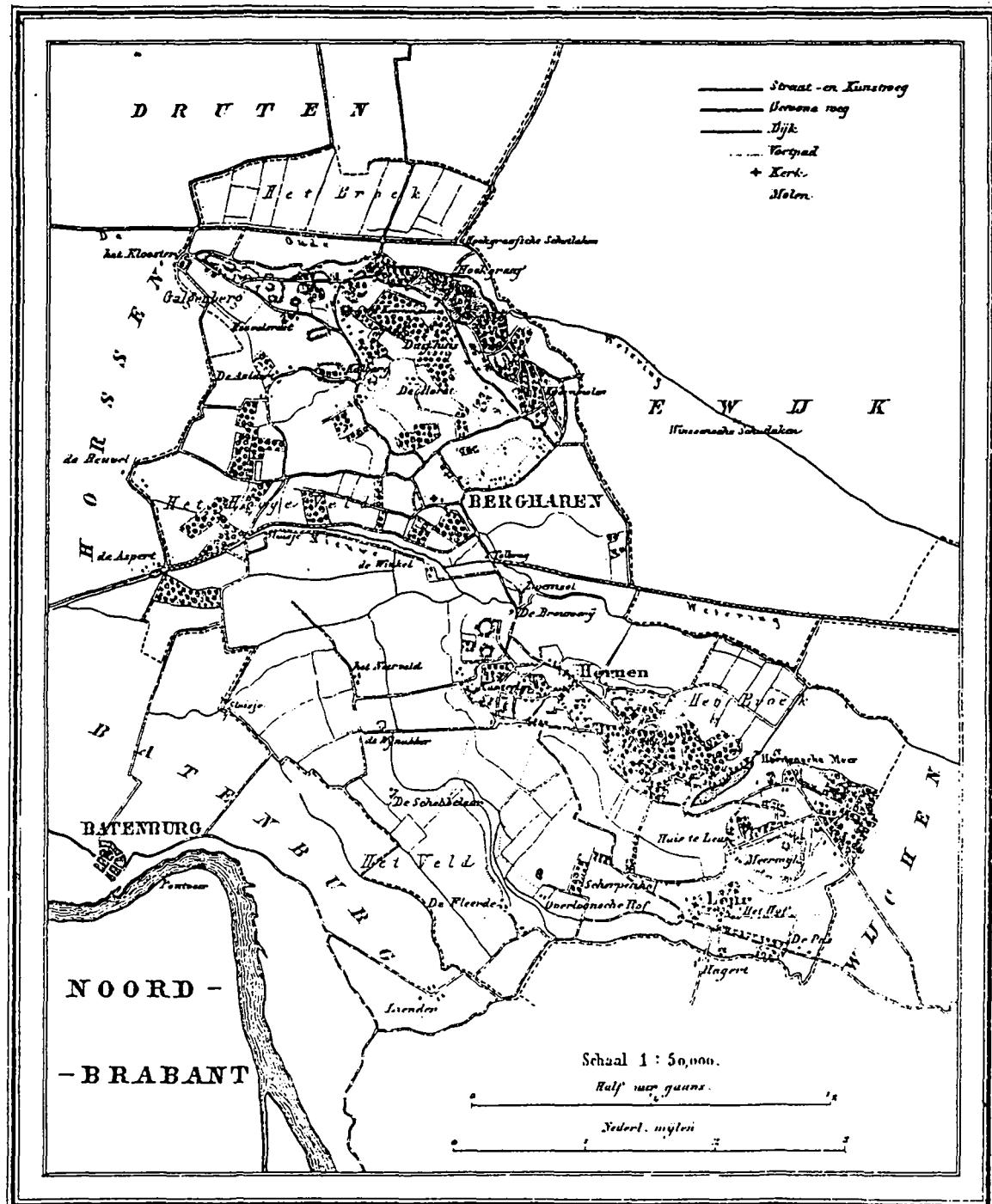

640 Bouders. 400 Inwoners.

Afbeelding 1b
Gemeente Bergharen omstreeks 1867

PROVINCIE GELDERLAND

GEMEENTE BERGHAREN.

1867.

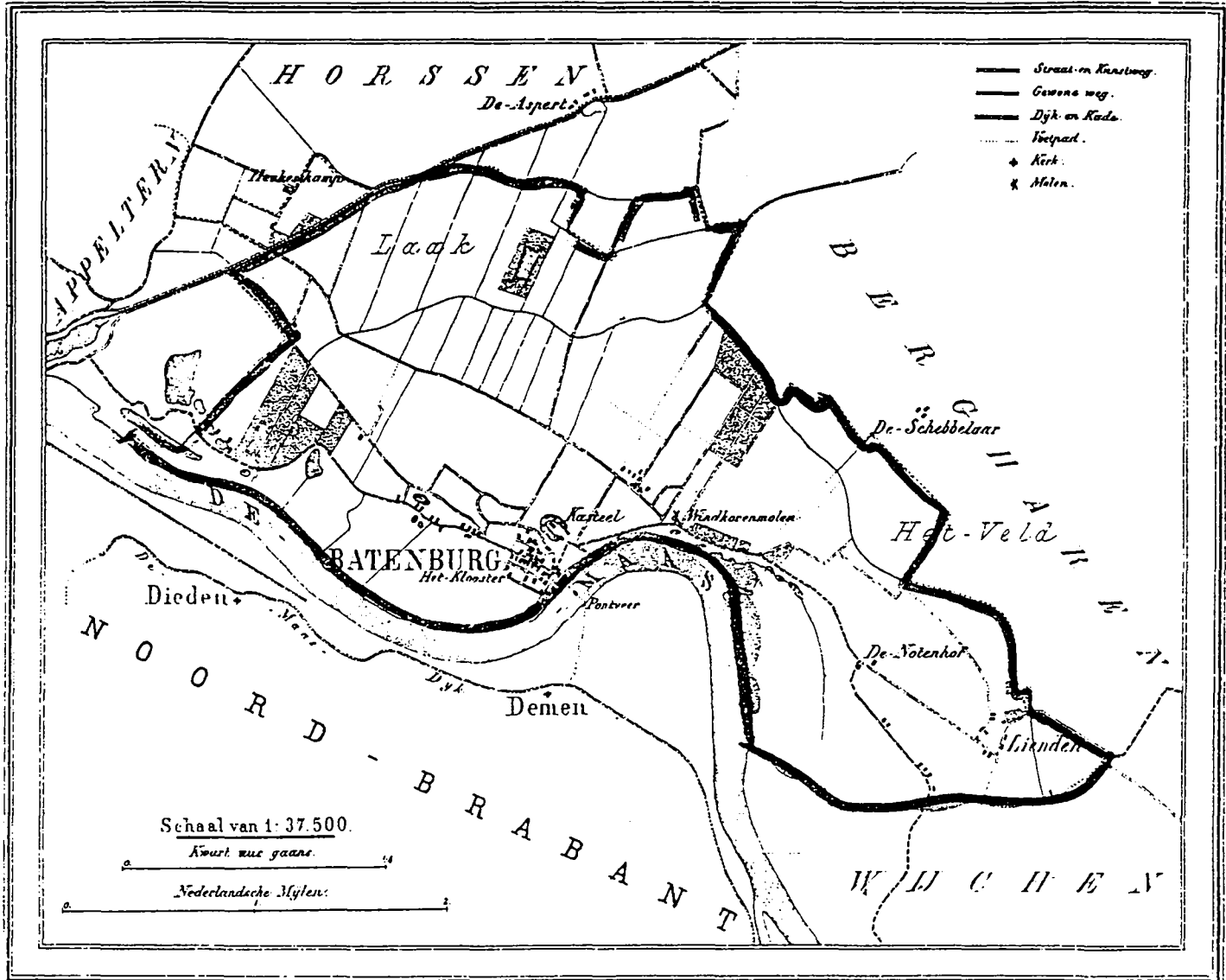
8106 Bunders. 1450 Inwoners.

Ged. v. H. J. van der Grinten te Leeuwarden

Afbeelding 1c
Gemeente Batenburg omstreeks 1867

PROVINCIE GELDERLAND.

GEMEENTE BATENBURG.

Getekend door J. Kuiper.

736 Bunders. 700 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

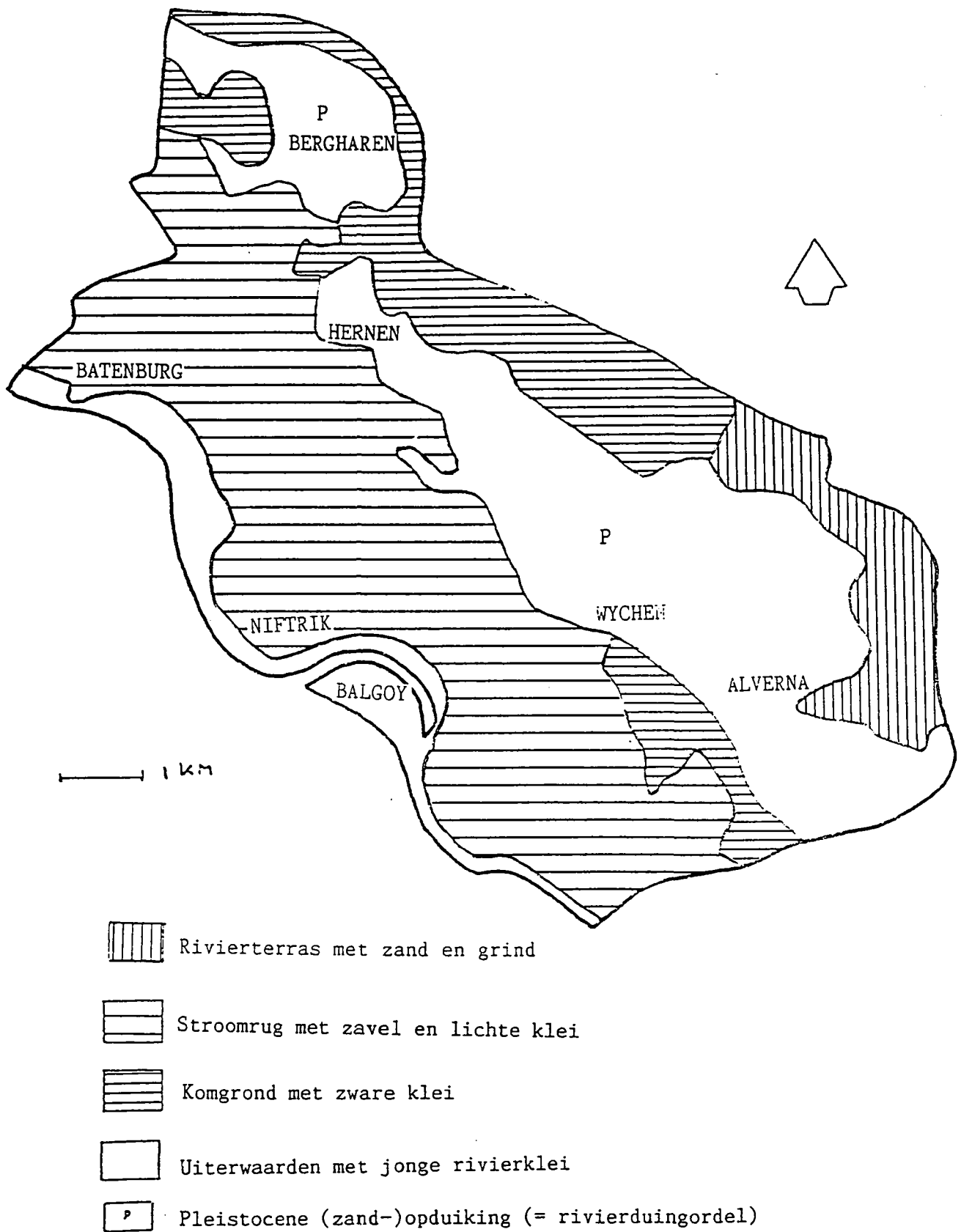
2. BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK

Zo'n 200.000 jaar geleden hebben de Rijn en de Maas door de Gelderse Vallei - een bekken ten noordwesten van de Over-Betuwe - gestroomd. Gedurende de Saale-ijstijd hebben de grote rivieren hun stroombedding in westelijke richting verplaatst, omdat het landijs de weg naar het noorden onmogelijk had gemaakt. Pas na het afsmelten van de ijsmassa's (zo'n 120.000 jaar geleden) heeft de Rijn zijn noordwaartse afstroming kunnen hervatten. Ofschoon de landijsmassa's gedurende de Weichsel-ijstijd Nederland niet hebben bereikt, is de Rijn opnieuw in westelijke richting gaan afstromen. In het arctische klimaat zijn de rivierbeddingen drooggevallен en is het laagterras gevormd. Aan het eind van het Weichselien (ca. 12.000 jaar geleden) heerste wederom een koud klimaat. Uit het Maasdal waaiden grote hoeveelheden zand oostwaarts over het in het Saalien gevormde laagterras. Op dit terras vormden zich duinen. Deze duinzanden zijn niet door de later gevormde rivierafzettingen bedekt geraakt. Na de koude periodes voerden de Maas en Rijn grote hoeveelheden sediment aan die als oeverwallen en stroomruggen langs de huidige oevers worden aangetroffen. Als gevolg van doorbraken die regelmatig plaatsvonden vormden zich overslaggronden. Achter de stroomruggen vormden zich de komgronden. In de gemeente Wychen worden langs de noordelijke oever van de Maas uiterwaarden, oeverwallen, stroomruggronden en komgronden aangetroffen, afgewisseld met diverse oude Maasbochten als gevolg van het meanderen van de Maas, zoals het Wychens Ven, het Wychens Meer en de laagte waarin de Balgoyse Wetering is gegraven. Meer naar het noorden wordt een rivierduingordel aangetroffen en in het noordoosten, nabij Alverna een deel van het voormalige rivierterras van de Maas. Langs de Maas bevinden zich uiterwaarden (zie afbeelding 2).

Het grondgebruik in de periode 1850-1940 heeft betrekking op de oeverwallen en de stroomruggronden, de komgronden, de rivierduingordel, de rivierterrasgronden en de uiterwaarden. Over het algemeen is de kwaliteit van de akkerbouwgronden minder dan die langs de Waal. Na het passeren van de Peel bevat de Maas meer zuren, die het kalk- (lees: voedings-)gehalte van de overstroomde terreinen vermindert. Niettemin worden akkerbouwgronden aangetroffen op de oeverwallen en stroomruggronden, een deel van de rivierduingordel en het rivierterras. In de omgeving van Wychen en Bergharen wordt vooral rogge geteeld, in Bergharen ook haver. De kom- en broekgronden leverden vanouds hout. Batenburg heeft in het noorden een laagte met zware klei en grasland, waar vooral hooi wordt geproduceerd. De komgronden, broekgebieden en uiterwaarden dienen als weidegrond voor het vee.

De afwatering van het gebied ten noorden van de rivierduingordel vindt plaats via de Nieuwe Wetering, die de rivierduingordel kruist tussen Bergharen en Hernen. Het gebied ten zuiden van de rivierduingordel watert af op de Maas. Het komgrondengebied ten noorden van de rivierduingordel vertoont een strookvormig verkavelingspatroon. De rivierduingordel is onregelmatig verkaveld. De oeverwallen en stroomruggronden zijn blokvormig verkaveld.

Afbeelding 2
Geomorfologische kaart gemeente Wychen

De oudste bewoningsconcentraties bevinden zich op de rivierduingordel. Wychen, Hernen, Bergharen en Leur bevinden zich op de overgang van de rivierduingordel naar de lager gelegen broekgronden in het stroomruggebied. Balgoy, Batenburg en Niftrik bevinden zich alle op de stroomruggronden, waar zich stuifzandopduikingen bevinden. De aanwezigheid van grootgrondbezit heeft ertoe geleid dat clustering van bewoningsconcentraties niet heeft kunnen plaatsvinden. Daarnaast hebben de polderschappen uitbreiding van de nederzettingsstructuren in belangrijke mate beperkt.

3. INFRASTRUCTUUR

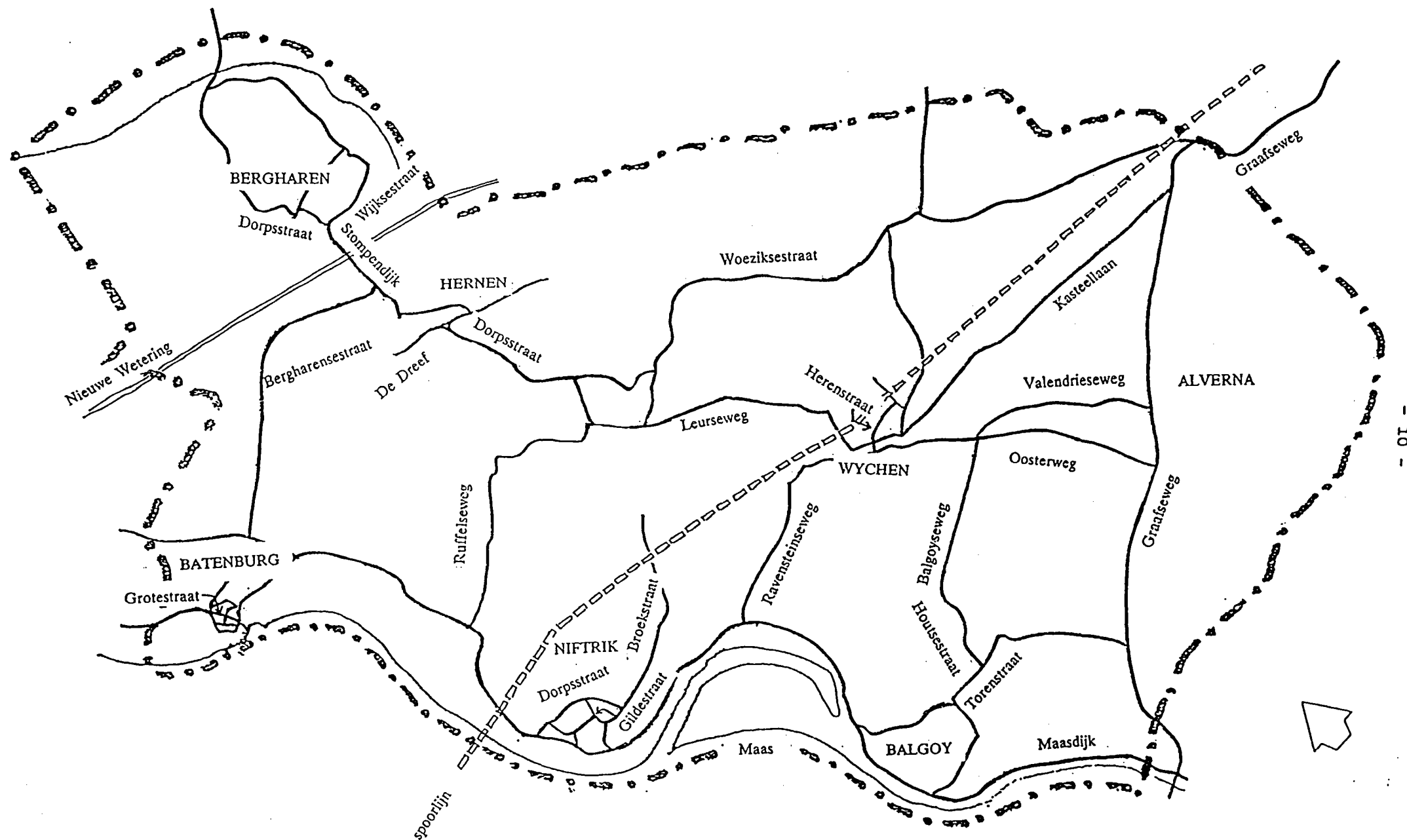
De belangrijkste (verbindings-)wegen bevinden zich op de rivierduingordel en de stroomruggronden. De wegenstructuur op de rivierduingordel vertoont een grillig patroon, bepaald door de afwisselende bodem- en hoogtegesteldheid en het daarmee samenhangende ontginningspatroon.

Aan de noordelijke rand van de rivierduingordel ligt nog een deel van de Woeziksestraat, die in westelijke richting Hernen bereikt en aldaar aansluit op de Stompelijk naar Bergharen. Vanaf het Hernense Meer kunnen Leur (Van Balverenlaan) en Wychen (Achterlose Weg) bereikt worden. De verbindingsweg tussen Leur en Wychen is de Leurseweg.

Vanuit Wychen kon Nijmegen over de Kasteellaan worden bereikt. Vanaf de hoofdwegen tussen de rivierduingordel en de Maas zijn de Bergharensestraat/Schaarsestraat (Bergharen-Batenburg), Balgoysweg (Wychen-Balgoy) en de Ruffelseweg de belangrijkste wegen. De weg tussen Niftrik en Wychen (Maasbandijk, Ravensteinseweg) en in het verlengde daarvan de Kasteellaan/Nieuwe weg volgt het tracé van een oude handelsroute. De Graafseweg, aangelegd in de jaren '30 van deze eeuw, volgt globaal het tracé van de oude weg via Lunen naar Grave. De aanleg van deze weg valt samen met de Maasverbeteringswerken in dit deel van de Maas.

Omstreeks 1880 is de spoorlijn Nijmegen-Tilburg aangelegd en werd te Wychen het inmiddels gesloopte station gebouwd. In de loop van de jaren '20 werd Wychen aangesloten op het autobusdienstnet van de M.B.S. (N.V. Maas-Buurtspoorweg).

De belangrijkste waterweg is de Maas. In de Late Middeleeuwen is met de aanleg van zomerkaden en dijken langs de Maas een begin gemaakt. In het kader van de Maasverbeteringswerken in de jaren '30 van deze eeuw, is de Maasbocht onder Batenburg rechtgetrokken en in het verlengde daarvan de Maasbocht bij Balgoy afgesneden, waardoor Keent ten zuiden van de Maas is komen de liggen. De Maasverbeteringswerken eindigden kort voor deze locatie waar de autoweg Nijmegen-Grave op Heumen's grondgebied de Maas kruist en waar aan het eind van de jaren '30 een verkeersbrug annex sluis en stuw werd gebouwd. Bij Niftrik kruist de spoorbrug de Maas. Na 1940 is de brug vervangen door een nieuwe als gevolg van oorlogsschade. Langs de Maas waren diverse veerverbindingen gesitueerd, die als gevolg van de Maasverbeteringswerken moesten wijken. De pontverbinding tussen Niftrik en Ravenstein is in 1976 opgeheven. Tot ca. 1982 heeft ook een pontverbinding bestaan tussen Batenburg en Demen.

Afbeelding 3
Belangrijkste wegen gemeente Wychen omstreeks 1940

5 km

4. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

4.1. Algemeen

Wychen werd voor het eerste schriftelijk vermeld in 1105. De Maas stroomde toen langs de rivierduingordel door de verlaten meander, waar zich thans het Wychens Meer bevindt.

Van hieruit zijn de noordelijke delen van het rivierduin ontgonnen, waardoor de zwermen Valendries, Woezikrot en Passerot zijn ontstaan. Rond 1200 moet het occupatiepatroon er globaal als volgt hebben uitgezien: verspreid op de stroomrug concentreerde de bewoning zich op enkele plaatsen (Wychen, Bergharen, Hernen; Leur is van jongere datum). In het stroomruggebied kwamen enkele bewoningsconcentraties voor bij Balgoy, Batenburg en Niftrik.

Balgoy lag rond 1200 op de linker Maasoever; na meandering van de rivier is Balgoy in het Land van Maas en Waal terecht gekomen. De oude Maasbocht is dichtgeslibd en vormt thans de bedding van de Balgoyse Wetering. In deze periode begon de ontginning van de woeste gronden op het rivierduin (Leur en de zwermen van Wychen) en de stroomrug (Lienden, Woord, Lunen) vaste vormen aan te nemen.

Het Huis te Balgoy dateert uit de 14e eeuw. Batenburg en Hernen ontwikkelden zich tot kasteeldorpen. In de 14e eeuw kreeg Batenburg stadsrechten. Niftrik profiteerde van de ligging aan de handelsroute Nijmegen-Ravenstein. In 1702 brandde Niftrik af, waarna slechts enkele huizen overbleven.

Landbouw vormde het hoofdmiddel van bestaan. In Hernen bevond zich een brouwerij.

4.2. Functionele ontwikkelingen

Periode 1800-1850

In het begin van de 19e eeuw was de gemeente Wychen hoofdzakelijk gericht op de landbouw. De brouwerij in Hernen is lange tijd de enige vorm van nijverheid met een industrieel tintje geweest. Verder waren er smederijen, timmerwerkplaatsen, schoenmakerijen en klompenmakerijen. In 1818 werd Hernen-Leur toegevoegd aan de gemeente Bergharen. Aan het eind van de eerste helft van de 19e eeuw werd in Wychen een pannen- en plavuizenfabriek opgericht.

Periode 1850-1900

De bevolkingstoename tussen 1850 en 1875 in de gemeente Wychen was zeer beperkt, waardoor de druk op de landbouw nauwelijks werd vergroot. Behalve de teelt van rogge en tarwe vormde de houtwinning en -verwerking een belangrijke bedrijvigheid, met name in Wychen en Bergharen. Timmerlieden, klompenmakers, kuipers, schoppenmakers vonden in de houtbewerking hun bestaan. Vier pannenfabrieken en een steenfabrieken werden omstreeks 1870 opgericht. Omstreeks 1880 trad verandering op in de situaties. De aanleg van de spoorlijn Nijmegen-Tilburg, met een station te Wychen, betekende voor Wychen een versterking van de regionale functie. De spoorverbinding is verder van grote betekenis geweest voor de opkomst van de vleesverwerkende industrie (export) te Wychen.

De bevolkingstoename van 13% in de periode 1875-1900 vond met name plaats in het noordoostelijk deel van de gemeente Wychen. Het in 1886 aan het kruispunt Graafseweg/Heumenseweg gestichtte klooster Alverna ging de kern vormen van de gelijknamige nederzetting.

Periode 1900-1940

De ontwikkelingen in de kern Wychen zijn bepalend geweest voor de hele gemeente. Weliswaar werden er in Bergharen, Hernen en Leur kort na de eeuwwisseling boterfabrieken (waarvan er in 1935 nog één resteert) opgericht en bevond zich in Batenburg, Hernen en Leur korte tijd een zuivelfabriek (in Hernen en Leur is dit tevens de boterfabriek), van industrialisatie buiten de kern Wychen was nauwelijks sprake.

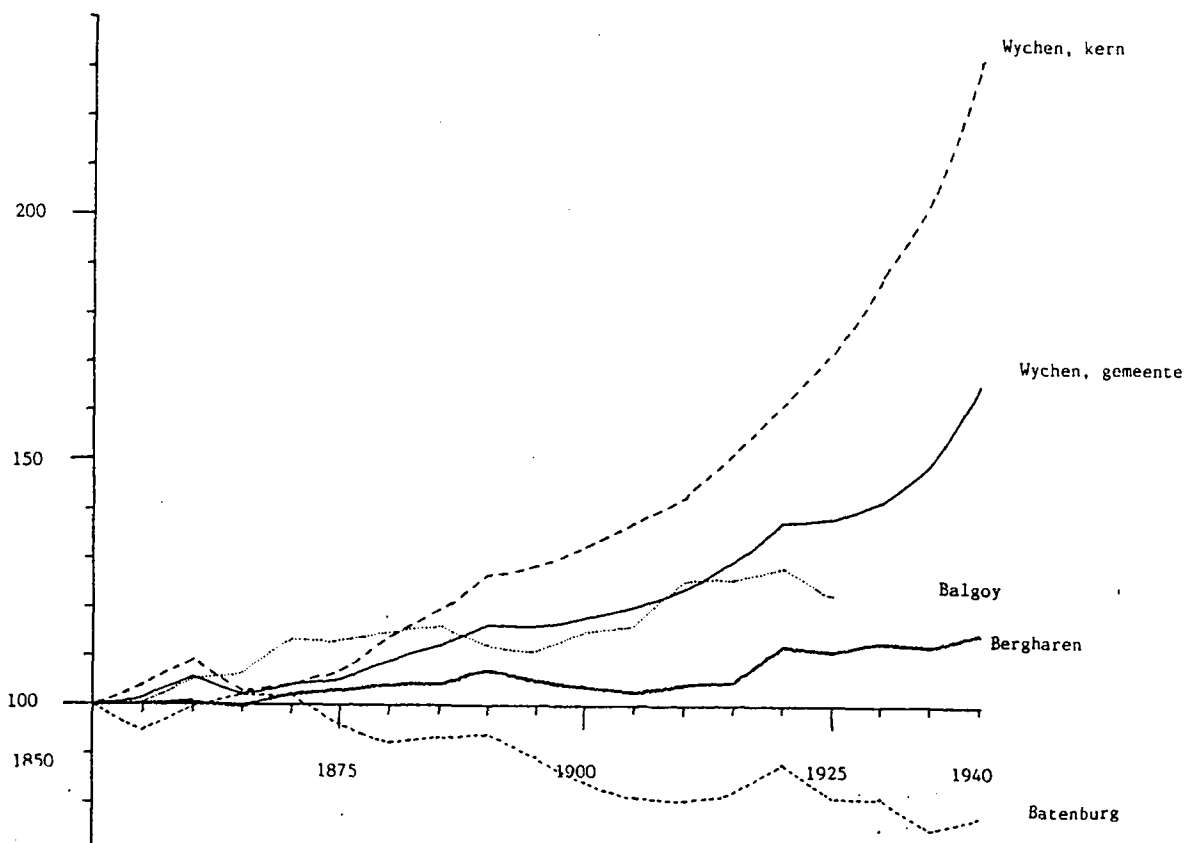
In 1923 werd Balgoy als zelfstandige gemeente opgeheven en toegevoegd aan de gemeente Overasselt, thans gemeente Heumen. De houtverwerkende industrie leidde tot de opkomst van de meubelindustrie. De pannenfabrieken en de steenfabriek leidden een kwijnend bestaan. Na de Eerste Wereldoorlog werd werkgelegenheid geboden door de boter- en zuivelfabrieken, de hout- en meubelindustrie, de pannenindustrie, kousen- en sokkenindustrie en de vleesverwerkende industrie, alsmede de opkomende bouwnijverheid en uiteraard de landbouw.

In de jaren '30 vonden velen werk in de Maasverbeteringswerken. Een groot deel van de natuurlijke bevolkingsgroei in de periode 1900-1940 (ca. 20%) vloeide weer weg door migratie naar Nijmegen en Noord-Brabant.

Afbeelding 4

Bevolkingsontwikkeling gemeente Wychen 1850-1940

(indexcijfers: 1850 Wychen 3.066 inwoners, Batenburg 688 inwoners, Bergharen 1.472 inwoners en Balgoy 407 inwoners = 100)

4.3. Stedebouwkundige structuur

Binnen het grondgebied van de gemeente Wychen zijn 2 nederzettingstypen te onderscheiden: de ontwikkeling op de rivierduingordel en de ontwikkeling op de stroomrug langs de Maas. Op de rivierduingordel komen esdorpachtige structuren voor. Van zuid naar noord bevinden zich hierop Wychen, Hernen en Bergharen. De kernen bezitten oorspronkelijk een gaffelvormige structuur.

Het andere nederzettingstype is de stroomrug- of oeverwalnederzetting langs de Maas. Van oost naar west liggen hierop de kernen Niftrik, Balgoy en het kasteelstadje Batenburg. De relatie tussen de dorpen onderling wordt gevormd door de Maasdijk.

De nederzettingsstructuren van de bewoningsconcentraties in de gemeente Wychen beperkten zich in het midden van de 19e eeuw tot 2 kernen (Wychen, Batenburg) en een aantal lineaire bewoningsconcentraties. In de periode 1850-1940 veranderde er weinig in de van oorsprong agrarische nederzettingen van de gemeente Wychen.

Alverna

Aan de oostzijde van de kern Wychen ontstond vanaf 1886 langs de Graafseweg, als gevolg van het door de Franciscanen gestichte klooster, het wegdoorp Alverna. Langs de Oosterweg, de voornaamste verbinding tussen Alverna, Wychen en de Valendrieseweg, kwam lintvormige bebouwing tot ontwikkeling.

Balgoy

Vóór 1850 werd lineaire bebouwing aangetroffen langs de Houtsestraat en de Torenstraat. Omstreeks 1900 vond verdichting van de bebouwing plaats langs deze wegen. Tot 1940 veranderde in dit beeld weinig, mede als gevolg van de uitvoering der Maaswerken, waardoor Balgoy van Keent werd gescheiden.

Batenburg

Vóór 1850 bestond Batenburg voornamelijk uit een kruisend stratenpatroon op een onregelmatige vierkante plattegrond. De belangrijkste straten zijn de Grotestraat, de Kruisstraat, Kerkstraat en Achterstraat. Het verloop van de vroegere ommuring is terug te vinden de Stadswal. De Veerdam, die na de Maasverbeteringswerken omstreeks 1930 verlengd werd tot Veerstraat, ligt in het verlengde van de Grotestraat. Aan de Grotestraat wordt aaneengesloten lineaire bebouwing aangetroffen. Omstreeks 1870 werd in het gebied Kruisstraat/Kerkstraat en kerk gebouwd. Omstreeks 1900 vond verdichting plaats van de bebouwing langs de noordelijke stadswal. Batenburg is thans een van rijkswege beschermd dorpsgezicht.

Bergharen

Vóór 1850 werd de nederzetting gekenmerkt door een wegenpatroon dat om een heuvelrand heen liep met daarlangs boerderijbebouwing en kleine verhogingen (donken). Verspreide bebouwing bevond zich langs de Dorpsstraat en de Wijksestraat. In de periode 1850-1940 trad verdichting op van de bestaande bebouwing, in het bijzonder langs de Wijksestraat.

Hernen

Vóór 1850 bestond Hernen uit een Dorpsstraat met aan de uiteinden gaffelvormige vertakkingen van wegen. Hernen is een typisch kasteeldorp met de kerk recht tegenover de oprijlaan van het Huis te Hernen. Lineaire bebouwing concentreerde zich aan de Dorpsstraat/De Dreef en de Broekstraat. In de periode 1850-1940 trad hierin weinig verandering op.

Niftrik

Vóór 1850 kwam in Niftrik lineaire bebouwing voor langs de Dorpsstraat, Kerkstraat, Gildestraat en aan de Lagestraat. Een kleine concentratie bevond zich aan de Maasdijk ter hoogte van het veer. In de periode 1850-1940 trad hierin weinig verandering op. In de meidagen van 1940 werd een groot deel van het dorp verwoest. In 1941 werden op stedenbouwkundig en bouwkundig zorgvuldige wijze een nieuwe kerk, school en pastorie gebouwd.

Wychen

Vóór 1850 heeft Wychen zich ontwikkeld tot marktdorp aan de weg Nijmegen-Ravenstein. Vanaf de Markt loopt de Kasteellaan richting Nijmegen. Het marktdorp werd omgeven door 3 "rotten" (ontgonnen stukken land: Passerot, Woezikrot en Dorpsrot), bestaande uit verspreid gelegen kampongginningen. In de periode 1850-1940 vond de eerste uitbreiding in de kern plaats tussen de Kasteellaan en het spoor. Langs de Herenstraat werden villa's gebouwd en middenstandswoningen aan de Baron d'Osystraat. Arbeiderswoningen langs de Veldweg en Varenstraat vormen nog de restanten van de aldaar aanwezige, inmiddels geherstructureerde, wijk. Verdichting van agrarische bebouwing vond plaats langs de bestaande wegen, in het bijzonder langs de Woeziksestraat.

Verspreide bebouwing

De groei van de agrarische bevolking tussen 1850 en 1940 leidde tot verdere verkeutering van de al versnipperde in cultuur gebrachte grond en daardoor tot meer verspreide agrarische bebouwing zonder kernvorming. Dit gold zowel voor de agrarische bebouwing op de rivierterrasgronden en de rivierduingordel als de stroomruggrond. Passerot, Woezikrot, Dorpsrot en na 1900 Boskantrot bezaten een kampachtige ontginningsstructuur met verspreide, agrarische bebouwing. Dit gold ook voor Den Valendries. De buurtschappen Woord, Lunen, Lienden, Den Hoet en Wezel zijn in feite lineaire bebouwingsconcentraties bestaande uit overwegend boerderijen. Leur kent een esdorpachtige ontwikkeling met gaffelvormige wegenstructuur en is in de periode 1850-1940 betrekkelijk gaaf gebleven ondanks enige verdichting die de bebouwing in deze periode heeft ondergaan.

4.4. Ontwikkelingen na 1940

De industrialisatie kwam in de gemeente Wychen pas na de Tweede Wereldoorlog op dreef. In een snel tempo groeide de kern Wychen uit tot het onbetwiste centrum van de gelijknamige gemeente. Ontwikkelingen van infrastructurele aard, zoals de aanleg van de R73, R75, S109, S110, en het verbreden van de Graafseweg hebben de vooroorlogse infrastructuur sterk veranderd.

Afgezien van de rondom het kasteel gelegen kern van Wychen is het grondgebied van Wychen tussen Woord en Woezik geheel volgebouwd. Het klooster Alverna is in 1980 afgebroken. Het oostelijk gedeelte van de gemeente bestaat thans uit industrieterrein en recreatiecomplexen. Bergharen en Hernen zijn in zuidoostelijke richting uitgebouwd. De structuur van de overige kernen en nederzettingen is meer intact gebleven.

4.5. Karakterisering geïnventariseerde bebouwing

Wonen

In de gemeente Wychen worden uit de periode 1850-1940 enkele gebieden aangetroffen met karakteristieke bebouwing in de categorie wonen, te weten een concentratie van woonhuizen in de gelijknamige plaats en elders verspreid over de gemeente. Daarnaast worden ook enkele arbeiderswoningen uit de 19e eeuw aangetroffen.

Werken

De karakteristieke bebouwing van Wychen in de categorie werken bestaat voornamelijk uit boerderijen. Deze boerderijen zijn voornamelijk van het hallehuistype met langs-, resp. dwarsdeel. Als afgeleide vorm van de hallehuisboerderij komt de T-boerderij voor. Een aantal hallehuisboerderijen dateert uit de jaren '30 en '40 van deze eeuw. Het merendeel is in het bezit van een langsdeel. Sommige van de tot villa uitgebouwde voorhuizen hebben gezwenkte topgevels. In Alverna staat een windkorenmolen.

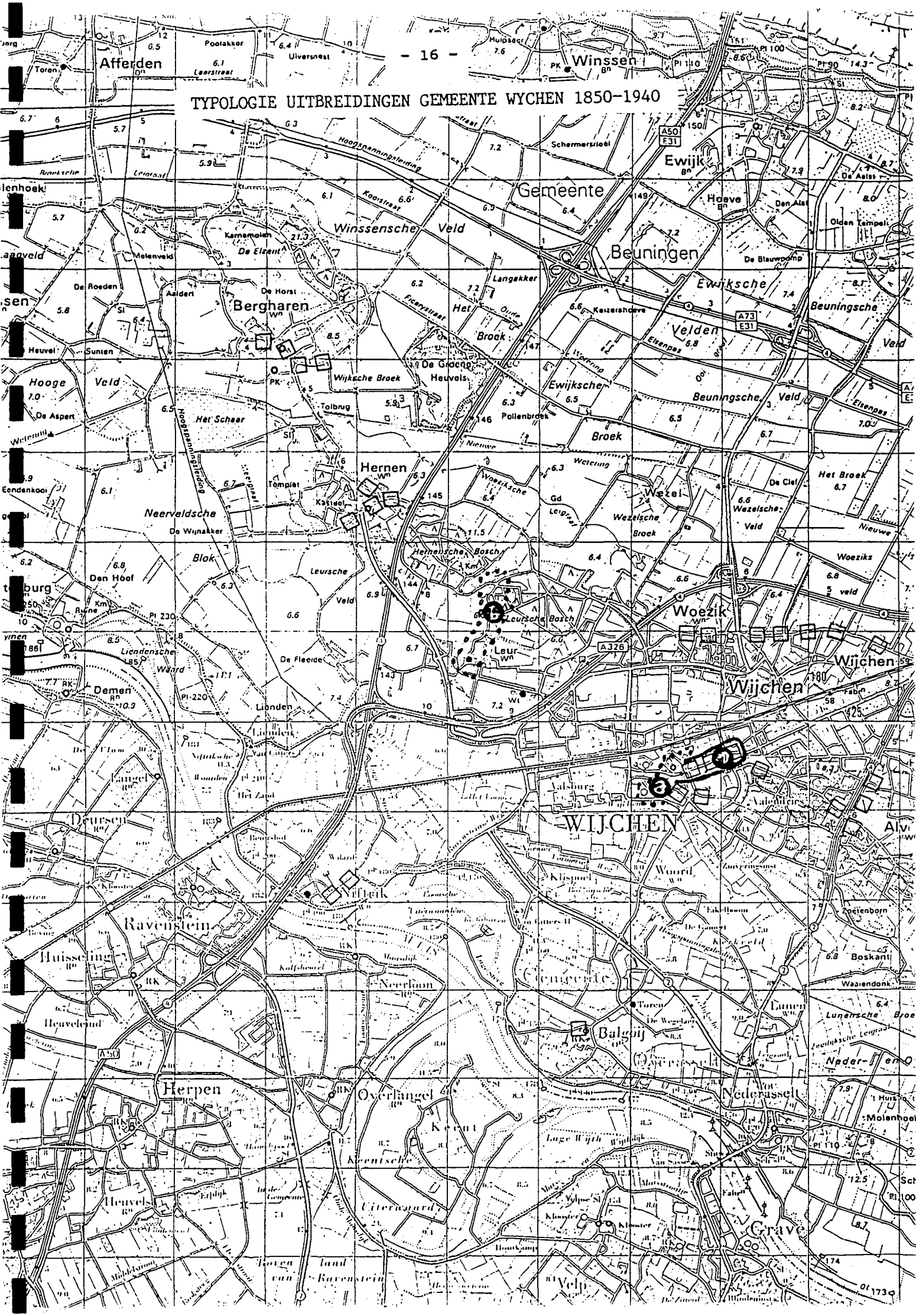
Infrastructuur

In Niftrik bevinden zich 2 "Van Citters"-gemalen uit 1924, c.q. 1926 met 19e eeuwse sluizen, een in Delftse School-stijl gebouwd veerhuis uit 1940/1942, een 19e eeuws veerhuis in Batenburg en een in de oorlog vrijwel opnieuw gebouwde spoorbrug over de Maas.

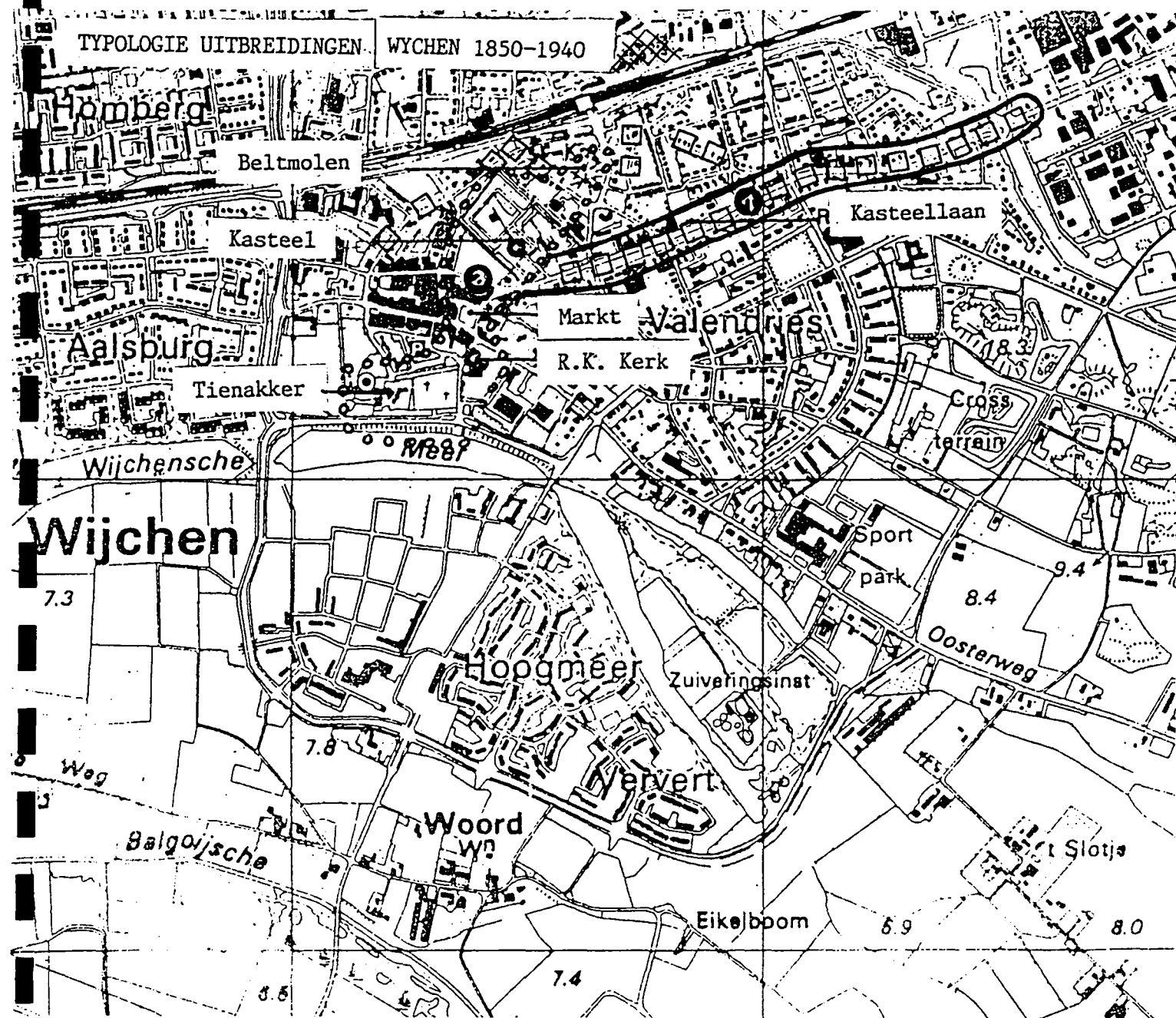
Maatschappelijke voorzieningen

De R.K. kerken met pastorie en begraafplaats nemen een centrale positie in in de dorpskommen: de driebeukige kruisbasilicale kerk in neogotische stijl te Hernen, de driebeukige kruisbasiliek in neoromaanse stijl te Bergharen, de kruiskerk uit 1914-1915 te Balgoy, de driebeukige basiliek in neogotische stijl te Batenburg, de kapel in Delftse School-stijl (ca. 1936) te Woezik die in de jaren '50 van deze eeuw in een driebeukig kerkgebouw is getransformeerd, en tenslotte in Niftrik de eenbeukige kerk, die met school, pastorie en enkele woonhuizen een harmonieus ensemble in Delftse School-stijl uit de oorlogstijd vormt.

Tot de categorie maatschappelijke voorzieningen mag men verder rekenen het 19e eeuwse R.K. Vereenigingsgebouw (oorspronkelijk een school) te Balgoy, een klooster uit de jaren '30, een restant van het gesloopte klooster Alverna in de gelijknamige plaats (bierbrouwerij, wasserij en tuin), een R.K. school en meesterswoning uit ca. 1931-1932 te Woezik en tenslotte het voormalige gemeentehuis te Bergharen met trapgevels uit ca. 1900.

Kaart 1a

4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Wychen 1850-1940

Toelichting bij kaart 1 en 1a

Type aanduiding	Type-omschrijving	Bijzondere gebieden
-----------------	-------------------	---------------------

Gebieden zonder woonfunctie

Industriegebieden	- functie: industrie/bedrijvigheid/handel/verkeer (b.v. spoorwegemplacement, vliegveld)	
	- inrichting en bebouwing vaak in samenhang met specifieke locatie en/of specifieke functies (b.v. haventerreinen, kolenmijn/waterleidingbedrijf)	

Andere aanduidingen

- Lineaire ontwikkelingen	- functie: gemengd of wonen	1. Kasteellaan
	- niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen	

4.7. Bijzondere gebieden

De term bijzonder gebied wordt gehanteerd voor gebieden die zijn gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940. Bij de beoordeling is de criterialijst (zie blad 21) gehanteerd volgens de zgn. "MIP-handleiding". Hierbij zijn grotere samenhangende (stede-)bouwkundige structuren bekeken. Bij de bouwkundige inventarisatie zijn samenhangende bouwkundige complexen aangegeven.

Dat in de gemeente geen of weinig bijzondere gebieden voorkomen, zegt niets over de schoonheid of opbouw van de gemeente.

1. Kasteellaan

De Kasteellaan, onderdeel van de oorspronkelijke verbinding met Nijmegen, heeft voornamelijk villabebouwing uit de periode 1850-1940. Bepalend voor de lintbebouwing langs de Kasteellaan is een aantal woonhuizen, van oorsprong 19e eeuwse boerderijen, veelal met neoclassicistische versiering aan de voorgevels, een reeks 20e eeuwse villa's, een monumentaal trafohuis, 2 middenstandswoningen uit de jaren '20 van deze eeuw en een Algemene Begraafplaats met een neogotisch lijkenhuisje.

In samenhang met het brede profiel van de weg en de dubbele rij beplanting is deze weg met bebouwing karakteristiek voor Wychen.

Karakteristieke gebieden

Structuren van bouwkunst en stedenbouw van vóór 1850 en na 1940 die een bijzondere kwaliteit hebben worden aangeduid met de kwalificatie "karakteristieke gebieden". Het betreft gebieden waarvan de hoofdelementen dateren van voor 1850 of na 1940, die ook daarna herkenbaar zijn gebleven.

A. De as Wychens Meer, kerk, markt, kasteel, molen

Hoewel maar enkele elementen in de as Wychens Meer - molen dateren uit de periode 1850-1940, zijn ze in onderlinge samenhang structuurbepalend. Het betreffen de hallekerk met pastorie in neoclassicistische stijl, de begraafplaats, de N.H. pastorie met aangebouwd zaalkerkje, het Franciscanessenklooster Tienakker met neogotische kapel, enkele villa's, dienstwoningen uit de jaren '20 van deze eeuw, boerderijen en een woonhuis met werkplaats (1901). Het Wychens Meer is een oude rivierarm van de Maas. Ten noorden daarvan liggen het kerkhof, de R.K. kerk en het laantje naar het Franciscanessenklooster. Dit gebiedje gaat over in de hoger gelegen marktplaats, een plaats waar Wychen mede zijn ontwikkeling aan heeft te danken (5 maal per jaar was Wychen marktplaats voor de regio). Daarop sluit het rijk beboste kasteelterrein met kasteel uit de 14e eeuw aan. Meer noordelijk, enigszins visueel gescheiden door noodgebouwen, ligt de Molenberg met de bakstenen beltmolen uit 1799. Het geheel vormt een cultuurhistorische as door de kern die karakteristiek en in samenhang met de Kasteellaan structuurbepalend is voor Wychen. Zowel de Kasteellaan als de historische as zijn van betekenis voor het nederzettingsbeeld.

B. Leur

De structuur van Leur wordt gevormd door een slingerende straat met aan noord- en zuidzijde een driewegenpunt. De driesprongen vormen de concentraties van boerderijbebouwing waardoor esdorpachtige structuren zijn ontstaan. Rondom de Middeleeuwse N.H. kerk bevinden zich een maalderij en begraafplaats. De noordelijke driesprong bij het Hernense Meer werd oorspronkelijk door meer boerderijen omgeven. Het gave cultuurhistorische nederzettingspatroon en de overgang naar de weinig aangetaste landschapselementen op de zandrug vormen een karakteristiek gebied.

C. Hernen

De structuur van Hernen wordt gevormd door de Dorpsstraat met aan de uiteinden gaffelvormige vertakkingen van wegen. De kerk van het dorp ligt recht tegenover de oprijlaan van het Huis te Hernen. De nog gave wegenstructuur en de ligging van het kasteel in relatie tot Hernen maken het gebied karakteristiek.

CRITERIA VOOR DE AANDUIDING BIJZONDERE GEBIEDEN

Gebied 1 : Kasteellaan, Wychen

		1
I.	Intrinsieke stedenbouwkundige kwaliteit, zoals:	
	1. kwaliteit van het ruimtelijk concept;	
	2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;	
	3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteit;	+
	4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkelingen (b.v. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark)	
II.	Bijzondere historische betekenis, zoals:	
	1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;	+
	2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedenbouwkundig denken;	
	3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering)	
III.	Stedenbouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:	
	1. betekenis als onderdeel van een groter geheel	+
	2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;	+
	3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel	+
IV	Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)	
V	Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)	±

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN/KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR

Archieven en bibliotheken

- * Rijks Archief in Gelderland
- * Gemeente Wychen
- * Katholieke Universiteit Nijmegen, faculteitsbibliotheek Beleidswetenschappen
- * Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek
- * Bibliotheken Provincie Gelderland
- * Documentatiecentrum Tweestromenland

Afbeelding

- * Afbeelding 1 Gemeente Wychen omstreeks 1865
- * Afbeelding 1a Gemeente Balgoy omstreeks 1867
- * Afbeelding 1b Gemeente Bergharen omstreeks 1867
- * Afbeelding 1c Gemeente Batenburg omstreeks 1867
- * Afbeelding 2 Geomorfologische kaart gemeente Wychen
- * Afbeelding 3 Gemeente Wychen, belangrijkste wegen omstreeks 1940
- * Afbeelding 4 Bevolkingsontwikkeling gemeente Wychen 1850-1940
- * Kaart 1 Typologie uitbreidingen gemeente Wychen 1850-1940
- * Kaart 1a Typologie uitbreidingen kern Wychen 1850-1940

Geraadpleegd kaartmateriaal

- * Topografische kaart 1/25.000, 1/50.000, diverse jaargangen
- * Rivierkaart 1/10.000, circa 1915
- * Topografische en Militaire Kaart 1/25.000, 1850-1864
- * Kaartenboek van Gelderland 1843
- * J. Kuyper, Gemeenteatlas van Gelderland, 1868, Leeuwarden 1970

Literatuur

- * Anspach, J., *Hernen en Bergharen*, in: *Geldersche Volksalmanak*, 1893
- * Camps, H., *Wychen; geschiedenis van zeven seconden*, Venlo, 1956
- * E.T.I., *Welvaartsrapport der gemeente Wychen*, Arnhem, 1953
- * Gelder, J. van, *Gemeente Bergharen zoals 't was 1818-1984 met een korte uiteenzetting over het ontstaan en de bewoning voor 1818*, Wychen, 1984
- * Gemeente Wychen, *Ontwerp structuurplan Wychen*, Wychen, 1981
- * Jappe Alberts, W., *Was Batenburg een stad?, iets over de middeleeuwse geschiedenis van Batenburg*, in: *Tweestromenland*, 1982
- * Kuijpers, W., Zuijlen, A. van, Broens, G., *Geschiedenis van de Maasdorpen Overasselt, Nederasselt, Balgoy-Keent, Overasselt*, 1978
- * Luijten, J.C.L., *De ontwikkelingskansen der Wychense industrialisatie*, Vught, 1960
- * Manders, H., *Batenburg, de teloorgang van een kleine gemeente; "een der oudste, zoo niet de oudste stad van Gelderland"*, in: *Gelderland nu*, 1981
- * Os, J. van, *Uit Batenburgs Verleden*, in: *Tweestromenland*, 1972
- * Polman, P., Hendriks, P.M., *Alverna van begin tot einde 1887-1980*, Wychen, 1980
- * Pons, L.J., *De verkaveling van Balgoy*, in: *Boor en spade*, 1954
- * Schulte, A.G., *Rijk van Nijmegen, westelijk gedeelte*, Den Haag, 1983
- * Schulte, A.G., *Land van Maas en Waal*, Den Haag, 1986
- * Snijdwind, P.C.J.M., *Wychen 1950/1970 groei van dorp naar stad*, Wychen, 1970
- * Voorde, F.W. van, e.a., *Stads- en dorpsgezichten in Gelderland; de nederzetting in ontwikkeling*, Zutphen, 1975

Oosterbeek, 1991

Stichting MIP-Gelderland
Oranjeweg 60
6861 BL OOSTERBEEK
tel. 085 - 336 326